

Державний борг України: механізм управління та обслуговування

Шелест О.Л.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин та фінансів
Харківського торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету

У статті розглянуто теоретичні основи функціонування державного боргу, з'ясовано роль зовнішнього боргу в національній економіці в контексті цільових орієнтирів боргової стратегії держави; розкрито зміст, уточнено трактування поняття «управління державним боргом», а також визначено складові елементи механізму управління державним боргом; проаналізовано сучасні тенденції боргової політики України, визначено її макроекономічні наслідки; виокремлено особливості механізму управління державним боргом в Україні; виявлено структурні асиметрії боргового портфеля України; обґрунтовано необхідність формування боргової стратегії як пріоритетного напрямку доктрини макроекономічного розвитку України; запропоновано напрями модернізації механізму управління державним боргом в Україні.

Ключові слова: державний борг, боргова політика, бюджет, зовнішній борг, внутрішній борг, доходи, видатки, податки, запозичення.

Шелест А.Л. ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ДОЛГ УКРАИНЫ: МЕХАНИЗМ УПРАВЛЕНИЯ И ОБСЛУЖИВАНИЯ

В статье рассмотрены теоретические основы функционирования государственного долга, выяснена роль внешнего долга в национальной экономике в контексте целевых ориентиров долговой стратегии государства; раскрыто содержание, уточнено определение понятия «управление государственным долгом», а также определены составные элементы механизма управления государственным долгом; проанализированы современные тенденции долговой политики Украины, определены ее макроэкономические последствия; выделены особенности механизма управления государственным долгом в Украине; выявлены структурные асимметрии долгового портфеля Украины; обоснована необходимость формирования долговой стратегии как приоритетного направления доктрины макроэкономического развития Украины; предложены направления модернизации механизма управления государственным долгом в Украине.

Ключевые слова: государственный долг, долговая политика, бюджет, внешний долг, внутренний долг, доходы, расходы, налоги, заимствования.

Shelest O.L. STATE DEBT OF UKRAINE: THE MECHANISM OF MANAGEMENT AND MAINTENANCE

The article deals with the theoretical basis of the functioning of the public debt, explained the role of the external debt of the national economy in the context of the targets of the debt strategy of the state; reveals the content, clarified the definition of "Public Debt Management" and identified the constituent elements of public debt management mechanism; analyzed current trends in the debt policy of Ukraine, defined its macroeconomic effects; The features of the mechanism of public debt management in Ukraine; revealed structural asymmetry of the debt portfolio in Ukraine; the necessity of the formation of the debt strategy as a priority area of the doctrine of the macroeconomic development of Ukraine; proposed directions of modernization of public debt management mechanism in Ukraine.

Keywords: public debt, debt policy, budget, external debt, domestic debt, income, expenses, taxes, borrowing.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Державний борг виступає важливою складовою ринкової економіки. Сьогодні важко знайти державу, яка була б спроможна обходитися без запозичень. Використання державою позик зумовлено нестачею власних фінансових ресурсів, необхідних для фінансування державного бюджету. За умови ефективного використання залучені кошти можуть стати позитивним чинником економічного зростання, але в іншому випадку збільшення заборгованості призводить до

фінансової кризи, порушення макроекономічної стабільності.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у дослідженні сутності державного боргу та способів управління ним; проведенні аналізу стану та управління державним боргом України. Для досягнення поставлених цілей вирішено такі задачі:

– з'ясувати роль зовнішнього боргу в національній економіці в контексті цільових орієнтирів боргової стратегії держави;

- розкрити зміст, уточнити трактування поняття «управління державним боргом», а також визначити складові елементи механізму управління державним боргом;

- проаналізувати сучасні тенденції боргової політики України, визначити її макроекономічні наслідки;

- виокремити особливості механізму управління державним боргом в Україні;

- виявити структурні асиметрії боргового портфеля України;

- обґрунтувати необхідність формування боргової стратегії як пріоритетного напрямку доктрини макроекономічного розвитку України;

- запропонувати напрями модернізації механізму управління державним боргом в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукове підґрунтя проблематики державного боргу закладено визначними зарубіжними та вітчизняними вченими. Дослідженню оптимальних джерел погашення державного боргу присвячені праці М. Максгрейвера, А. Лернера, Г. Роузена, Дж. Сакса та інших зарубіжних економістів. До дослідження соціально-економічних передумов і наслідків формування боргових зобов'язань державного та приватного сектору економіки, розробки концептуальних основ управління національним боргом для забезпечення стабільності фінансової системи та розширення інвестиційного потенціалу реального сектору економіки в Україні доклали зусиль багато вітчизняних вчених, такі як, зокрема, Т.П. Вахненко, О.Д. Василик, Є.Р. Гавриленко, А.С. Гальчинський, О.В. Рожко, В.М. Федосова, С.І. Юрій, Н.Б. Ярошевич.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У працях названих вчених досліджені різноманітні аспекти державного боргу і його впливу на економіку. Водночас комплементарність згаданої проблеми свідчить про те, що не всі питання державного боргу вивчені та висвітлені повною мірою. Недооцінюються його негативні соціально-економічні наслідки, фінансові ризики, не представлена концепція вдосконалення управління державним боргом, а проблеми запровадження цілісного механізму управління державним боргом і розробки ефективної стратегії боргової політики України залишаються невирішеними.

Виклад основного матеріалу дослідження. В сучасній економічній літературі зустрічаються визначення державного боргу, які значно відрізняються одне від одного,

оскільки вони характеризують державний борг з різних позицій: одні – за змістом, інші – за формою, за юридично-правовим статусом тощо. Доцільно не лише зазначати, що державний борг – це відносини, у яких держава виступає у ролі позичальника, кредитора або гаранта повернення кредиту, але й розглянути державний борг саме як систему кредитних відносин за участю держави.

За економічним змістом державний борг – це загальна сума заборгованості держави, яка складається з усіх прийнятих та непогашених боргових зобов'язань держави, включаючи боргові зобов'язання держави, що вступають в дію в результаті виданих гарантій за кредитами, або зобов'язання, що виникають на підставі законодавства або договору [1].

Граничний обсяг державного боргу визначається за ст. 18 Бюджетного кодексу України, в якій зазначено, що величина суми боргу не має перевищувати 60% фактичного річного ВВП України [2]. У разі перевищення граничної величини боргу Кабінет Міністрів України зобов'язаний вжити термінових заходів з метою зменшення суми державного боргу до встановленої величини і нижче.

Розмір державного боргу розраховується у грошовій формі як непогашена основна сума прямих боргових зобов'язань держави. Стан державного боргу визначається на останній день звітного періоду та включає операції за цей день [3].

Управління державним боргом – це сукупність заходів держави з виплати відсоткових доходів кредиторам і погашення позик, зміни умов уже випущених позик, визначення умов і випуску нових позик. Проблема управління державним боргом полягає в забезпеченні платоспроможності держави, реальних джерел погашення державного боргу. Під час управління державним боргом, передусім зовнішнім, треба шукати варіанти, які б мінімізували втрати для держави і населення.

У процесі управління державним боргом необхідно враховувати економічну та політичну ситуацію в країні; рівень інфляції; ділову активність суб'єктів підприємницької діяльності; ступінь ризику країни щодо неповернення боргу.

Державний борг оцінюють за такими показниками:

- борг на душу населення, що свідчить про те, яка сума державного боргу припадає на кожного громадянина країни;

- співвідношення між державним боргом та індивідуальними доходами, що визна-

чається як частка загального несплаченого боргу, що припадає на кожну 1 000 грошових одиниць індивідуального доходу; цей показник дає змогу визначити, наскільки обтяжливим є борг для населення країни;

– відносна величина боргу (державний борг/ВВП), що залежить від темпів зростання ВВП; рівня реальної процентної ставки, що впливає на величину виплат із боргу; обсягів бюджетного дефіциту [3].

До основних методів управління державним боргом відносять:

1) пролонгацію боргу, тобто форму добровільної згоди кредиторів на відстрочення виплат за зобов'язаннями боржника; як правило, проводиться тоді, коли випуск нових позик на обслуговування раніше випущених є фінансово недоцільним;

2) анулювання частини боргу, тобто відмову уряду від погашення боргу; анулювання боргів може бути зумовлене фінансовою неспроможністю держави, її банкрутством або політичними мотивами; найчастіше подібний механізм застосовується до найменш розвинутих країн, нездатних погасити свої зобов'язання навіть у віддаленій перспективі; за певних умов часткове списання боргу економічно вигідне і кредиторам;

3) викуп боргу з дисконтом на вторинному ринку, тобто скорочення обсягу державного боргу через викуп власних боргів із дисконтом (знижкою) на вторинному ринку; такий метод реструктуризації боргу можуть собі дозволити лише деякі країни-боржники, які мають у своєму активі значні обсяги золотовалютних резервів;

4) обмін боргу на акції національних підприємств чи національну валюту, що є однією із найпоширеніших ринкових схем реструктуризації державного боргу; передбачає надання кредиторам права продажу боргів з дисконтом за національну валюту, на яку в результаті можна придбати акції національних компаній; частіше використовується безпосередній обмін (своп) боргів на акції компаній, що перебувають у державній власності;

5) тимчасовий мораторій на виплату відсотків або частини основного боргу, тобто відстрочення сплати внутрішніх або зовнішніх боргових зобов'язань, що оголошується спеціальними актами державної влади на певний строк чи до закінчення певних надзвичайних подій;

6) конверсію боргу, тобто зміну початкових умов державної позики, зокрема зміну строків позики, часу виплати, способу погашення

позики, а найчастіше – зміну величини позикового відсотка (зміну дохідності позик);

7) консолідацію боргу, тобто зміну умов позики щодо часу її чинності (тривалості) з можливою зміною величини позикового відсотка, зокрема перетворення недержавного кредиту короткострокових державних позик у довгострокові, об'єднання кількох державних позик попередніх років в одну позику; консолідація і конвертація можуть проводитись одночасно;

8) реструктуризацію зовнішнього боргу, що проводиться у рамках Паризького клубу офіційних кредиторів (реструктуризація міжурядових позик і позик, гарантованих урядом) та Лондонського клубу приватних кредиторів (реструктуризація комерційного боргу); борг перед МВФ і Світовим банком реструктуризації не підлягає [6].

Управління державною заборгованістю є одним із ключових факторів забезпечення макроекономічної стабільності в державі. Від характеру врегулювання боргової проблеми залежать бюджетна дієздатність країни, стан її валютних резервів, а відповідно, і стабільність національної валюти, рівень відсоткових ставок, інвестиційний клімат, характер поведінки всіх сегментів фінансового ринку.

Поточна економічна ситуація в Україні характеризується вагомим зростанням боргового навантаження, що виступає одним з базових факторів гальмування розвитку економіки країни. Основними причинами зростання обсягу державного боргу в 2014–2016 рр. стали такі:

– політична криза, анексія АР Крим та тривалий військовий конфлікт на сході країни;

– глибока економічна рецесія, викликана перегрупуванням економічних зав'язків з міжнародними партнерами та руйнуванням інфраструктури й промислових об'єктів на частині території країни;

– фінансування за рахунок державних запозичень дефіциту державного бюджету, зростання якого обумовлене значною мірою збільшенням видатків на оборону та обслуговування державного боргу;

– необхідність потужної державної підтримки державних підприємств та банків, зокрема НАК «Нафтогаз України».

За підсумком останніх двох років сукупний обсяг державного боргу збільшився більше, ніж на 40%, а саме до 1 571,77 млрд. грн.

Водночас загальна сума державного боргу, приведена до еквіваленту іноземної валюти, навпаки, продемонструвала деяке скоро-

чення за цей же період. Так, якщо станом на 1 січня 2014 р. загальний державний борг відповідав 73,16 млрд. дол. США (в еквіваленті), то станом на 1 січня 2016 р. – 65,49 млрд. дол. США (в еквіваленті).

Безпосередньо за підсумком 2015 р. загальна сума державного та гарантованого державою боргу, приведена до доларового еквіваленту, скоротилася на 6,19%, тобто до 65,49 млрд. дол. США.

Зауважуємо, що одним з чинників скорочення показників зовнішнього державного боргу було проведення реструктуризації заборгованості країни перед зовнішніми приватними кредиторами. Однією з вагомих підстав для проведення цієї реструктуризації стало зростання питомої ваги державного боргу, номінованого в іноземній валюті, що наведено в табл. 1.

Стала тенденція до підвищення питомої ваги державного боргу, номінованого в іноземній валюті, означає збільшення витрат уряду з обслуговування власних боргових зобов'язань, що також будуть номіновані в іноземній валюті. Для українських фінансових ринків це означає ще більше скорочення валютної пропозиції та подальшу девальвацію гривні.

Динаміка сукупного обсягу державного та гарантованого державою боргу побудована з використанням показників у доларах США. Слід зазначити, що з початку 2015 р. відбувалось деяке зменшення загального обсягу держборгу, приведеного в еквіваленті іноземної валюти. Проте важливо звернути увагу на те, що показники станом на 1 січня 2015 р. подавалися Міністерством фінансів з огляду на курс національної валюти на рівні 1 576,86 грн. / 100 дол. США. За таких умов обсяг внутрішнього державного боргу, приведений у доларовому еквіваленті, відповідав 31,0 млрд. дол. США.

Протягом 2015 р. загалом гривня втратила близько 50% своєї вартості; станом на 1 січня 2016 р. офіційний курс відповідав 2 400,1 грн. / 100 дол. США. Перерахунок показників за новим офіційним курсом показав відповідне зменшення загального обсягу внутрішнього державного боргу, приведеного в еквіваленті іноземної валюти, а саме до 22,06 млрд. дол. США [6].

В поточній ситуації ключовим чинником динаміки показників державного боргу можна назвати девальваційні процеси. Загальний обсяг держборгу (в гривневому еквіваленті) показав рекордне зростання в лютому 2015 р. внаслідок різкої девальвації. Показник у доларовому вимірі, відповідно, показав аналогічну низхідну динаміку. Нагадаємо, що найнижчий офіційний курс гривні було зареєстровано 26 лютого 2015 р. – 3 001,01 грн. за 100 дол. США. При цьому на готівковому ринку курс долара США сягнув в середньому 31 грн. / дол. США (придбання) та 37 грн. / дол. США (продаж). Однією з ключових актуальних причин девальвації національної валюти виступає скорочення валютних надходжень від експорту. Нині експорт є практично єдиним джерелом надходження валюти в умовах обмеженого притоку інвестицій і закритого боргового ринку. Підставами для такої тенденції є поряд із стагнаційними процесами в українській економіці, загальносвітове зниження цін на продукцію хімічної промисловості та металопромисловості, сільського господарства тощо, що є основними статтями українського експорту.

Крім цього, обмеження транзиту українських товарів через українсько-російську ділянку кордону також призводять до падіння обсягів експорту українських товарів до окремих країн. Станом на дату написання огляду на міжбанківському ринку торги відбуваються в діапазоні 26,4–27,2 грн. / дол. США.

Таблиця 1

Структура державного боргу України (1 січня 2014 року – 1 січня 2016 року)

Сукупний державний борг	1 січня 2014 року	1 січня 2015 року	1 квітня 2015 року	1 липня 2015 року	1 жовтня 2015 року	1 січня 2016 року
	100%	100%	100%	100%	100%	100%
UAH, млрд.	584,79	1 100,83	1 524,37	1 438,22	1 521,45	1 571,77
USD, млрд.	73,16	69,81	65,03	68,44	70,67	65,49
Внутрішній борг	49%	44%	35%	36%	34%	34%
UAH, млрд.	284,09	488,87	525,94	518,53	529,46	529,46
USD, млрд.	35,54	31,00	22,44	24,67	22,06	22,06
Зовнішній борг	51%	56%	65%	64%	66%	66%
UAH, млрд.	300,70	611,97	998,44	919,69	1 042,31	1 042,31
USD, млрд.	37,62	38,81	42,59	43,76	43,43	43,43

Зауважимо, що девальвація національної валюти дає змогу уряду розраховуватися за внутрішніми боргами, що дешевшають разом зі зниженням курсу гривні, меншими обсягами валютних ресурсів, зокрема, отриманими від міжнародних фінансових організацій. Згідно з Програмою управління державним боргом на 2016 р., затвердженою Наказом Міністерства фінансів України від 29 січня 2016 р., загальні виплати за державним боргом, що мають бути здійснені у 2016 р. за рахунок коштів державного бюджету, оцінюються на рівні 234,26 млрд. грн., з яких:

- 186,85 млрд. грн. – це виплати за внутрішнім боргом (79,8%);
- 47,41 млрд. грн. – це виплати за зовнішнім боргом (20,2%).

Загальний обсяг державного боргу України зберігає тенденцію до зростання протягом досліджуваного періоду. Протягом останніх 5 років сукупний обсяг державного боргу зріс більш ніж втричі до 1 424,13 млрд. грн. (67,66 млрд. дол. США в еквіваленті).

В структурі загального державного прямого та гарантованого боргу традиційно переважає зовнішній борг – 64% сукупного обсягу, 60% прямого та 88,4% гарантованого державою боргу станом на 1 червня 2015 р.

З початку 2014 р. загальний обсяг державного та гарантованого державою боргу збільшився з 825,41 млрд. грн. до 1 424,13 млрд. грн. станом на 1 червня 2015 р. Водночас в доларовому еквіваленті цей показник показав зменшення, а саме з 73,11 млрд. дол. США до 67,66 млрд. дол. США за аналогічний період.

Протягом перших місяців 2015 р. відбувалась потужна девальвація національної валюти, а перерахунок показників за новим офіційним курсом (21,048 грн. / дол. США станом на 1 червня 2015 р.) показав відповідне зменшення загального обсягу внутрішнього державного боргу, приведеного в еквіваленті іноземної валюти, а саме до 24,14 млрд. дол. США (-6,86 млрд. дол. США). Водночас обсяг внутрішнього боргу, номінований у національній валюті, за цей період тільки збільшувався, а саме до 508,15 млрд. грн. (+19,27 млрд. грн.).

Якщо перерахувати показники внутрішнього боргу станом на 1 січня 2015 р. за курсом 21,048 грн. / дол. США, його обсяг станом на вказану дату буде відповідати вже не 31,0 млрд. дол. США. в еквіваленті, а 23,23 млрд. дол. США, що на 913,57 млн. дол. США менше від показника, відображеного у Звіті Мінфіну на 1 червня 2015 р. [6].

Показники зовнішнього державного боргу за цей же період також показали зростання (на 12%, тобто до 43,52 млрд. дол. США).

Розглядаючи витрати на обслуговування і погашення держборгу у перспективі за період 2015–2020 рр., необхідно підкреслити, що в структурі витрат з обслуговування боргу поступово буде збільшуватися частка виплат з обслуговування внутрішнього боргу, що пов'язано з погашенням та виплатою доходів за ОВДП, випущених у 2009–2012 рр.

У 2014 р. на обслуговування та погашення державного боргу було витрачено 125,5 млрд. грн., що відповідає 8% ВВП за результатом року. Всі виплати було здійснено в строк та в повному обсязі. У 2014 р. співвідношення обсягу валового зовнішнього боргу і ВВП країни склало 96%.

Згідно з попередніми даними положення угоди з реструктуризації держборгу, укладеної між Мінфіном та комітетом приватних зовнішніх кредиторів, містить положення, що справлятимуть певний тиск на висхідні тенденції в українській економіці. Так, якщо темпи зростання економіки перевищать 3% на рік, кредитори отримають 15% вартості цього відсотка зростання ВВП. Якщо темп зростання економіки перевищить 4% на рік, кредитори отримають 40% вартості від кожного відсотка такого зростання. Важливо, що названі положення вступають в силу тільки з 2021 р., даючи країні 7 років на відновлення позитивних тенденцій в економіці, та будуть діяти протягом 20 наступних років.

Спрямування державних запозичень орієнтоване на фінансування дефіциту державного бюджету, зокрема в розрізі фінансування поточних видатків, на погашення боргів минулих періодів та гарантованих державою кредитів підприємствам, в інвестиційні проекти, особливо в галузі будівництва, та лише незначна частина орієнтована на підтримку стратегічних галузей, в реальний сектор економіки та на підтримку інноваційних проектів, що позитивного впливу на ефективний розвиток економіки не справляє. Це зумовлено нечітко визначеною борговою політикою та практичною відсутністю боргової стратегії. Зокрема, позитивного ефективного впливу на розвиток економіки державні запозичення не справляли. На основі досліджень сучасного стану та тенденцій боргової політики України можна дійти таких висновків:

- внаслідок проведення українським урядом політики, зорієнтованої на неінфляційні механізми погашення дефіциту бюджету,

загальна сума державного боргу постійно зростає;

– особливістю державного боргу України є значне переважання у його структурі зовнішньої складової;

– в результаті закінчення пільгових періодів за раніше отриманими кредитами обсяги платежів за державним боргом зросли в абсолютній величині;

– на позичковому ринку простежується тенденція до збільшення строковості державних цінних паперів;

– середньозважена дохідність ОВДП характеризується спадною динамікою, що у підсумку сприяє зменшенню вартості державних запозичень;

– спостерігається тенденція до збільшення обсягів фінансування програм розвитку, про що свідчить зростання частки гарантованого боргу внаслідок залучення кредитних ресурсів для будівництва та реконструкції автомобільних доріг, проте фінансування програм розвитку в реальному секторі економіки необхідно збільшувати.

Проблема підвищення ефективності управління державним боргом і пошук шляхів її вирішення є одними з найбільш актуальних питань сьогодення в Україні. Незважаючи на відсутність досконалих критеріїв оцінки управління боргом, недоліком системи управління боргом в Україні є розподіл повноважень між декількома державними інституціями щодо формування зовнішнього боргу країни, що викликає слабку координацію дій з управління боргом. Так, заборгованість перед МВФ перебуває під

контролем НБУ, кредити Світового банку – Міністерства фінансів, міждержавні кредитні лінії – Укресімбанку. Крім того, різні відомства застосовують різні методики обліку, що, відповідно, спричиняє статистичні розбіжності за основними показниками заборгованості.

Висновки з цього дослідження. Для розв'язання проблеми заборгованості в довгостроковому періоді необхідне «оздоровлення» самої економіки, оскільки без забезпечення динамізму її розвитку і реальної, відчутної ефективності фінансова стабільність в країні буде короточасною і відносною незалежно від того, які прогресивні фінансові заходи використовуються для її підтримки.

Таким чином, слід зауважити, що оптимізація боргової політики України потребує розроблення та впровадження цілісної стратегії, яка поєднуватиме завдання удосконалення нормативно-правового та інституційного забезпечення боргової політики, короткострокові та середньострокові орієнтири управління державним боргом, інструменти радикального підвищення ефективності інвестиційної складової бюджетних видатків, стратегічні завдання переорієнтації боргової політики, зменшення боргового тягаря та розвитку альтернативних, непозичкових інструментів фінансування бюджетних видатків.

Така стратегія має узгодити дії органів державної влади, уповноважених здійснювати управління державним боргом, інтегрувати боргову політику України в контекст реалізації Стратегії економічного та соціального розвитку України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Рожко О.В. Економічна природа та значення державного кредиту в економіці України / О.В. Рожко // Банківська справа. – 2008. – № 4. – С. 81–89.
2. Вахненко Т.П. Особливості формування державного боргу та управління його складовими в період фінансової кризи / Т.П. Вахненко // Фінанси України. – 2010. – № 6. – С. 14–28.
3. Ярошевич Н.Б. Управління державним боргом: зарубіжний досвід та українська реальність / Н.Б. Ярошевич // Науковий вісник НЛТУ. – 2007. – № 17. – С. 266–271.
4. Статистична інформація / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Молчанова А.Ю. Державний борг України: механізм управління та обслуговування / А.Ю. Молчанова // Актуальні проблеми економіки та управління в умовах системної кризи. – Львів: МАУП, 2016. – С. 40–42.
6. Статистична інформація / Державний та гарантований державний борг України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/file/link/336080/file/Debt_31.03.2012.pdf.
7. Черничко С.Ф. Державний борг України: тенденції та ризики / С.Ф. Черничко // Економічний аналіз: зб. наук. праць / редкол.: С.І. Шкарабан (голов. ред.) та ін. – Т. 14. – № 1. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2013. – С. 355–360.
8. Державний борг України невдовзі сягне пікового рівня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua-ekonomist.com/8199-derzhavniy-borg-ukrayini-nevdovz-syagne-pkovogo-rvnya.html>.